

**AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ'NİN MEKTUPLARI ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**

Yrd.Doç. Dr. Mustafa Salim GÜVEN*

ÖZET

Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin mektupları tasavvuf araştırmacılarına bir kaynak olduğu gibi başka ilmi sahalara için de önem arz etmektedir. Hüdâyî'nin yaşadığı dönemin tarihini aydınlatması açısından tarihçilere, âyet ve hadislere getirdiği yorumlarıyla tefsir ve hadis alanındaki araştırmacılara, dil bakımından edebiyatçılara, devrin toplumsal analizi açısından sosyologlara ve yaşanılan coğrafyanın seyr ü sülük ile birlikte insan tabiatına etkisini anlatması bakımından psikologlara kaynak eser olabilecek özelliktedir. Ayrıca mektuplar tefekkür ve siyâset tarihimize de katkı sağlayabilecek niteliktedir. Osmanlılarda devlet ile tekke münasebetlerini aydınlatacak bilgiler taşımaktadır.

Hüdâyî'nin mektupları üzerine yaptığımız bu çalışma, mektuplardan yararlanmak isteyen araştırmacılara yardımcı olacak ve onların işlerini kolaylaştıracaktır. İlgililer mektupları kısa yoldan tanıma imkanı bulacaklardır. Onların zaman kaybını önleyecek ve mektuplardan azami derecede faydalanmalarını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Celvetiyye, Aziz Mahmûd Hüdâyî, Mektubat, Tekke-devlet ilişkisi.

Abstract

AN EVALUATION ON AZİZ MAHMUD HÛDAYÎ'S LETTERS

Aziz Mahmud Hüdayi's letters are both the source for the researchers of Sufism and also they are significant for other fields of science. These letters can be source for historians to illuminate the historical period he lived in and for researchers of the interpretation of the Koran and hadith by the help of his interpretations on verse(ayet) and hadith of the Koran. Moreover,

---

* KSÜ İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

they can be helpful for the man of letters and sociologist in terms of language and analysis of social life of that period. Also, the letters have the quality to contribute the history of thinking and politics. They have the information to illuminate the relationship between the government and dervish lodges in Ottomans.

This research on Hüdayi's letters will help to the researchers who want to benefit from letters and facilitate their work. They will have the opportunity to learn about letters in short. In addition to these, this work will prevent waste of time .

Key Words: *Sufism, Jilwatiyya, Aziz Mahmud Hüdayi, Letters, Relationship of government and dervish lodges.*

GİRİŞ

Tebliğ ve irşâd İslâm'da en önemli konulardan birisidir. Dinin yayılmasını ve canlılığını sağlayan ruhdur. Hazreti Peygamber'in İslâm'ı tebliği ve dini yaymak için yaptığı da'vet çalışmaları anahatlarıyla şu şekilde özetlenebilir: Tek tek fertlere veya topluluklara anlatmak,¹ söylediği şeyleri bizzat hayatında yaşayarak örnek olmak,² seyahat etmek (Taif seferi gibi sefere çıkmak),³ mu'cize göstermek⁴ hicret etmek,⁵ elçi ve öğretici göndermek,⁶ İslâm ve müslümanlara karşı düşmanlık yapanlarla savaşmak.⁷ Bunların haricinde bir

---

¹ Hamidullah Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Trc. Salih Tuğ, , İstanbul 1991, 90. Hz. Peygamber'in dini öğretmek amacıyla okuduğu hutbeler, ashabıyla yaptığı sohbetler de tebliğ ve irşâd niteliği taşır. Nitekim Veda Hutbesi'nde dinleyenlere sık sık, "Tebliğ ettim mi?" diye sormuştur.

² Havva Said, *er-Rasûl*, Trc. Harun Ünal, İstanbul 1987, 67-68.

³ Hamidullah, *a.g.e.*, 115-116.

⁴ *a.g.e.*, 102-103, 120-130.

⁵ *a.g.e.*, 160-162, 175-177.

⁶ *a.g.e.*, 445-452, 292-299, 478.

⁷ *a.g.e.*, 467-477.

de mektup yazarak Hakk'a çağırılmak vardır.⁸

İslam'da mektupla tebliğ ve irşadın ilk öncüsü bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendisidir. O'nun tebliğ gayesiyle şu kral ve meliklere mektup gönderdiği bilinmektedir:

1- Habeşistan Kralı Necâşî'ye,⁹ 2- Mısır Kralı Mukavkıs'a,¹⁰ 3- Bizans Kralı Heraklius'a,¹¹ 4- İran İmparatoru Kısra'ya,¹² 5- Gassan Meliki Haris İbn Ebî Şemir'e,¹³ 6- Bahreyn Meliki Münzir İbn Sava'ya,¹⁴ 7- Temimlilere yazılan mektuplar,¹⁵ 8- Umân (Omân) Melikleri Ceyfer ve Abd'e.¹⁶

Hz. Peygamberden sonra sahabenin de mektupla irşad ve tebliğ vazifesini sürdürdüğünü görüyoruz. İrtidad hadiseleri üzerine ilk halife Hz. Ebû Bekr'in yazıp mürtedlere gönderdiği mektup, bunun örneklerinden biridir.¹⁷ Bu gelenek tâbiîn döneminde de devam etmiştir. Tasavvuf Tarihi'nin önemli simalarından biri olan Hasan Basrî (ö. 110/728)'nin, muâsırı olan halife Abdulmelik b. Mervan (ö. 88/705)'a ve Ömer b. Abdülaziz (ö. 102/720)'e yazdığı mektuplar tâbiîn dönemindeki mektuplara örnek gösterilebilir.¹⁸ Büyük sûfi Cüneyd el-Bağdâdî (ö.

---

⁸ a.g.e., 297, 315-316, 329, 338.

⁹ a.g.e., 297.

¹⁰ a.g.e., 315-316.

¹¹ a.g.e., 332-333.

¹² a.g.e., 357.

¹³ a.g.e., 329.

¹⁴ a.g.e., 376-377.

¹⁵ a.g.e., 392-393.

¹⁶ a.g.e., 410.

¹⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, Beyrut, tarihsiz, III/ 226.

¹⁸ Abdulmelik b. Mervan'a yazılan mektup için bk. el-Basrî Hasan, *Risâle fi'l-kader*, Nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlü'l-i'tizâl ve tabakatü'l-Mu'tezile* içinde, Tunus, 1393/1974, 215-223 Hasan Basrî'nin Ömer b. Abdülaziz'e yazdığı mektupların tümü için bk. el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ*, Beyrut, 1418/1992, II/156-161.

298/911)'nin, talabesi ve halifesi Yusuf b. Hüseyin er-Râzî'ye yazdığı mektup da konumuz açısından güzel bir örnek teşkil eder.¹⁹ Bu gelenek İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624)²⁰ ve çağdaşı Aziz Mahmûd Hüdâyî (ö.1038/1628) tarafından geliştirilerek sürdürülmüştür. Kuşadalı İbrahim Halvetî (ö.1262/1845)'nin mektupları da günümüze ulaşan numunelerdendir.²¹ Mektupla irşâd ve tebliğ son devirde de devam etmiştir. Bu konuda M. Es'ad Erbilî (ö. 1931) ve Bediüzzaman Said Nursî (ö. 1960) örnek olarak gösterilebilir. Her ikisi de geniş bir alana yayılan irşad himmetine muhtaç kitlenin eğitiminde mektuptan en çok istifade eden zâtlardandır ve "*Mektûbât*" isimli eserleri mevcuttur.²²

Hakk'a çağırmada, tebliğ ve irşadda, öğüt ve nasihatta, mektup unsurundan yararlanan müridlerin sayısı binlercedir. Hepsini bilmek mümkün değildir. Bizim burada ismini saydığımız kişiler, konuyu anlamamıza yardımcı olacak örneklerdir. Mektup, her

---

Ayrıca bk. Aydınlı Osman, *Kaderî Anlayışın İlk Tezâhürleri*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, C. 16, Sayı: 2/2003, 57-58

¹⁹Ateş Süleyman, Cüneyd-i Bağdadî Hayatı Eserleri ve Mektupları İstanbul 1970, 129-130.

²⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*'i Türkçe'ye de çevrilmiştir. Farklı baskıları mevcuttur. Biz Abdülkadir Akçiçek tarafından yapılan tercümeden yararlandık. İmam Rabbânî'nin *Mektûbat*'i hakkında bilgi için bk. Tosun Necdet, İmâm-ı Rabbânî, İstanbul, 2007, s. 45-48.

²¹Öztürk Y. Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, İst. 1982, 125-276.

²² Esad Erbilî'nin *Mektûbât*'ının Osmanlıca iki baskısı vardır. İlki 147 adet mektuptan oluşan ve 1338/1922 senesinde Seyyid Ali Kadri tarafından yapılmış olan baskısıdır. Diğeri 7 mektup daha ilave edilerek 154 mektuptan oluşan 1341/1925 yılındaki ikinci baskıdır. Bu ikinci baskı H. Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz tarafından latinize edilerek sadeleştirilip yayınlanmıştır. Bk. Muhammed Es'ad Erbilî, *Mektûbât*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1422/2002. Said Nursî'nin *Mektûbât*'ının ise bir çok baskısı mevcuttur. Biz, Enver Neşriyat 1980 yılı İzmir baskısını inceledik.

devirde irşad özelliğini korumakla birlikte değişen dünya şartları içinde tebliğ konusunda yeni araçlara ilham kaynağı olmuştur. Müslümanlar teknolojiden istifade yolları aramışlardır. Bizden bir önceki kuşak, bir haberleşme aracı olan mektupla tesir edemediği çevrelere radyo, teyip kaseti, televizyon ve video gibi o günün modern araçları ile girmenin çarelerine bakmıştır. Günümüz tebliğcileri de devrimizin kitabı ve mektubu olan bilgisayar sistemleri, elektronik posta ve internet siteleri gibi gelişmeleri, zararlarından korunarak takip etmek zorundadırlar. Çünkü tebliğ ve irşadda modern telekomünikasyon araçlarını kullanmak, günümüz insanına dinin ruhunu aktarmada daha cazip gelecektir. Yukarıda kendilerinden bahsettiğimiz mektup kullanan zâtlar, şayet günümüzde yaşamış olsalardı, büyük bir ihtimalle bu modern araçları tebliğ ve irşadlarında kullanırlardı.

İlim ve irfanlarının feyzi ile insanları besleyip himaye eden mutasavvıflardan biri de Osmanlı Devleti zamanında yaşayan Azîz Mahmûd Hüdâyî'dir. O, mürid ve muhiblerini yetiştirmek için bir yandan kitaplar yazmış, ilim meclisleri, vaaz ve sohbet halkaları oluşturmuş; diğer yandan da mektup ile irşad ve tebliğ faaliyetleri yürütmüştür.

Hüdâyî, devletin siyâsî, iktisadî ve içtimaî yönden bozulmaya yüz tuttuğu bir dönemde hayat sürmüştür. Bir asra yaklaşan ömrü (948/1543-1038/1628) boyunca Kanunî'den IV. Murad'a kadar sekiz pâdişâh dönemini idrak etmiştir. Devletin ve milletin her türlü problemiyle ilgilenen Hüdâyî, aynı zamanda pâdişâhlara da mektup yazarak onlara bir nevî mânevî müsteşarlık yapmıştır. O'nun gerek devletin bütün organlarını, gerekse toplumun her kesimini kucaklayan hizmetleri, bizi onu

daha yakından tanımaya ve mektupları hakkında çalışmaya sevketti.

I- AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ'NİN HAYATI

Tasavvuf tarihimizde “Aziz Mahmûd Hüdâyî” olarak bilinen Hz. Hüdâyî'nin asıl ismi, “Mahmûd”dur.²³ “Aziz” ismi ise adı değildir. Gerek hayatını yazan müellifler tarafından gerekse kendisinin muhibleri ve müridleri tarafından verilen, ta'zîmen kullanılan ululuk ve manevî büyüklüğü anlatan bir sıfattır.²⁴

“Hüdâyî” ismi ise, doğru yol mânâsına gelen “Hüdâ” kelimesinin sonuna nisbet “yâ” sı eklenerek “doğru yola mensup” anlamında şiirlerinde kullandığı bir mahlastır. Bu isim o'na, şeyhi Üftâde tarafından verilmiştir.²⁵

Hüdâyî'nin doğum yeri Koçhisar olmakla beraber, yetişip büyüdüğü yer, Sivrihisar'dır. Doğum tarihinin ise 948/1543 olduğu belirtilmektedir.²⁶ İlk tahsilini yetişip büyüdüğü çevre olan Sivrihisar'da yapan Hüdâyî,²⁷ ilmini ve irfanını arttırmak için o devrin en büyük ilim merkezi olan İstanbul'a gelmiş ve daha sonra şeyhi olacağı Küçükayasofya Tekkesi'nin yanındaki medresede Nâzırzâde Ramazan Efendi (984/1576)'den şeriatın zahirini öğrenmiştir. Aynı dönemde Halveti Şeyhi Nûreddinzâde Muslihuddin Efendi (981/1573)'nin sohbetlerine iştirak ederek şeriatın bânîna da ilgi

---

²³ *Tezâkir-i Hüdâyî*, Süleymâniye Ktp. Fâtih Blm., 2572'deki mektuplarının sonlarındaki imza; *Vâkıât*, H. Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm. 250'deki nüshanın üzerindeki kayıt ile aynı kütüphane ve bölümde de 251 numaradaki Tezâkir nüshasının başındaki kayıt.

²⁴ Yılmaz H. Kâmil, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982, 37.

²⁵ a.g.e., 37.

²⁶ a.g.e., 41-42.

²⁷ Hüdâyî, *Vâkıât*, H. Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm: 249, 305b.

duymaya başlamıştır. O'nun talebelik yaptığı zaman dilimi, Kanunî ve II. Selim dönemidir.²⁸

Azîz Mahmûd Hüdâyî, medrese tahsilini tamamlayınca hocası Nâzırzâde'ye gerek müderrisliğinde gerekse kadılığında muîd (asistan) olarak Edirne'ye, Şam'a ve Mısır'a gitti. Daha sonra da yine hocasının arkasından Bursa'ya geldi. Hüdâyî Bursa'da bir müddet müderrislik yaptıktan sonra hocası Bursa kadılığına atanınca kendisi de "Mahkeme-i Atik" naibi oldu.

Azîz Mahmûd Hüdâyî Efendi, görev yaptığı her memlekette, oraların meşâyihıyla irtibata geçmesini bilmiş ve tasavvuf ehlinin sohbetlerine iştirak etmiştir. En son olarak da tasavvufî terbiyesini ve tekmilini, Üftâde Hazretlerine (988/1580) intisab ederek tamamlamıştır. Şeyhi Mehmed Muhyiddin Üftâde Hazretlerinin halifesi olarak Bursa'dan ayrılp, Anadolu ve Rumeli'nde irşâd vazifesinde bulunmuş, Ferhat Paşa ile Tebriz seferine iştirak etmiş²⁹ ve nihayet İstanbul'a yerleşmiştir.³⁰ İstanbul'da önce vâizlik hizmetlerinde bulunmuş,³¹ arkasından Üsküdar'daki zâviyesini inşa ederek gönülleri Hak aşkıyla doldurmuştur. Hem uzun hem de bereketli bir ömür sürerek hicrî takvim hesabıyla doksan yaşında vefat etmiştir. Vefatı Hicrî 8 Sefer 1038, Mîlâdî 1 Ekim 1628 Salı akşamıdır.³²

Azîz Mahmûd Hüdâyî bir asra yaklaşan ömründe (948/1543-1038/1628) sekiz pâdişâhın devrini idrak etmiştir. Bu pâdişâhlar şunlardır: Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I.

---

²⁸ Tezâkir-i Hüdâyî, 76a.

²⁹ a.g.e., 52a, 53b-54a.

³⁰ Yılmaz, a. a.g.e., 42-51.

³¹ Tezâkir-i Hüdâyî, 157b.

³² Yılmaz, a.g.e., 71.

Mustafa, II. Osman (Genç Osman) ve IV. Murad.

I- AZİZ MAHMÛD HÛDÂYÎ'NİN MEKTUPLARININ TANITIMI

Yaşadığı dönemde devrinin ulemâ ve meşâyihî³³ arasında mümtaz yeri alan Aziz Mahmûd Hüdâyî, aynı zamanda devlet adamları³⁴ ve pâdişahlarla sıkı bir diyalog kurmuştur.³⁵ Zamanla bu diyalog ve samimiyet pekişmiş, pâdişahlarla karşılıklı mektuplaşma safhasına kadar varmıştır.³⁶ Hatta bizzat birbirlerine yazdıkları mektuplarda cevabî karşılığını beklediklerini ifade etmişlerdir.³⁷

Aziz Mahmûd Hüdâyî, İslâm târihinde gelenek niteliği taşıyan mektupla irşâd ve ikaz yolunu uygulayanlardan biridir. O, hem pâdişahlara hem de muhib ve müntesiplerine çeşitli konuları ihtiva eden mektuplar yazmıştır. Mektupların genel olarak belli başlı bir yazılış sebebi yoktur. Her mektup farklı nitelik arzeder. Bunlar, suallere cevap, tasavvufî irşad ve ikaz, içinde yaşanan devrin şartlarından kaynaklanan problemlere çözüm veya problemlerden yetkilileri haberdar etme ya da rüya ta'biri ve bayram tebriği özelliğini taşırlar. Hüdâyî mektuplarını nasihat ve hatırlatmalarda bulunma amacıyla yazdığını belirtmiştir. Bu davranışının "*Din nasihattir*"³⁸ mucibince hareket olduğunu söylemiştir.³⁹ Hüdâyî'nin bu nevî

---

³³ *Tezâkir-i Hüdâyî*, 17b-18a, 139b.

³⁴ *a.g.e.*, 49a, 90b, 139b-140a.

³⁵ *a.g.e.*, 139b.

³⁶ *a.g.e.*, 84a.

³⁷ *a.g.e.*, 121a-121b.

³⁸ Buhârî Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1986, İman 42; Müslim Ebû Hüseyn b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, Mısır 1954, İman 95.

³⁹ *Tezâkir-i Hüdâyî*, 6b.

mektuplarının tek olanına “**Tezkire**”, kitap şeklinde toplanan veya toplanmamış olan umumuna, tezkire kelimesinin çoğulu olan “**Tezâkir**” ismi verilmiştir. Bu ismi, müstensihlerin yazdıkları çeşitli nüshalarda görmemiz mümkündür.⁴⁰ Ancak müstensihler de “Tezkire” veya “Tezâkir” ismini mesnedsiz olarak kullanmamışlardır. Çünkü bizzat Hüdâyî, mektupları için “Tezkire” ismini kullanmıştır. Elimizdeki mektuplarda bu ismin bir çok kez Hüdâyî tarafından zikredildiğini görebiliriz.⁴¹

Hüdâyî'nin, mektuplarında devrinin geleneği olan “Mektup” ya da “Mektûbât” tâbirini kullanmaması dikkat çekicidir. Bu durum şundan kaynaklanabilir. O'nun mektup yazmadaki asıl maksadı, muhatabına çeşitli konularda hatırlatma ve ikazlarda bulunmaktır. Bu hatırlatmaları ifhâm edecek en güzel isim de, hatırlatma mânâsına gelen “tezkîr” ve “tezkîre” tâbiridir, tezkire kelimesi, hatırlatmayı ifham ettiği gibi, hatırlatmanın ötesinde, devlet ya da yetkili mercî tarafından verilen ve muhatabına içindekilerin icra edilmesinin gerektiğini bildiren yazılı pusula, belge veya izin mânâlarını da taşır.⁴² Bu sebeple Hüdâyî'nin, mektuplarına “Tezkire”, müstensihlerin de genel olarak “**Tezâkir**” ve “**Tezâkir-i Hüdâyî**” isimlerini vermeleri isabetli bir tercihtir. Zîrâ Hüdâyî bir mektubunda, “tezkîr tezkiresi” tesvîd ettiğini belirtmiştir.⁴³ Ayrıca Hüdâyî mektuplarında “**Öğüt ver; doğrusu öğüt insanlara fayda verir.**”⁴⁴ âyetini sık sık

---

⁴⁰ Çalışmamıza esas teşkil eden Üsküdar Sultantepe Özbekler Tekkesi nüshası; H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm., 251; Süleymâniye Ktp., Fâtih Blm., 2572; H. Mahmûd Efendi Blm., 2508.

⁴¹ *Tezâkir-i Hüdâyî*, 84a, 106b, 111a, 131a.

⁴² Ş. Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet, 1317, 391; *Tezâkir-i Hüdâyî*, 6b.

⁴³ *Tezâkir-i Hüdâyî*, 84a.

⁴⁴ ez-Zâriyât, 51/55. (Ve zekkir fe-inne'z-zikra tenfeu'l-mü'minin.)

zikretmiştir.⁴⁵ Âyette geçen zikir kelimesinden ilham alarak mektuplarına “Tezkire” ismini vermiş olabilir. Bursalı M. Tahir de Hüdâyi'nin mektuplarını “Tezâkir-i Hüdâyi” olarak kaydetmiştir.⁴⁶ Günümüzde bu tür yazılara eskiden olduğu gibi, yaygın olarak “mektup” ismi verildiği için, biz de tezkire yerine genellikle mektup tâbirini kullanacağız. Azîz Mahmûd Hüdâyî Efendi'nin Mektupları Şunlardır:

a- Pâdişâhlara yazdığı mektuplar

Hüdâyî, hayat çizgisi içinde bulunan sekiz pâdişâhtan, talebeliğine rastladığı için Kanunî ve II. Selim hariç, diğer altı pâdişâhla devamlı irtibat hâlinde olmuştur. Bu irtibatın derecesi, samimiyetin oranına göre değişiklik arzeder. Bu irtibat, bazılarının sarayına direk girebilecek seviyede olduğu gibi, bazılarıyla mektuplaşma, bazılarıyla da devlet ricalinden birisinin arada vasıta olmasıyla sürmüştür.⁴⁷

Hüdâyî'nin pâdişâhlara yazdığı mektupların sayısı yüzyetmişikidir. Nüshalara göre hacim farklılığı arzetmelerine rağmen, hepsi toplanınca vasatî bir hatla ortalama 180 varak civarındadır. Mektuplar yazıldığı devrin tarihine ışık tutması, din-devlet ilişkileri ve sufilerin pâdişâhlara olan tesir ve nüfuzlarını göstermesi bakımından büyük ehemmiyete haizdirler. Hüdâyî'nin pâdişâhlara yazdığı bu mektuplar, “**Tezâkir**” veya “**Tezâkir-i Hüdâyî**” ismi ile bir araya toplanmıştır. Kütüphanelerde farklı müstensihler tarafından yazılmış değişik nüshaları bulunmaktadır. Az ilerde bu konuda daha geniş bilgi verilecektir.

---

⁴⁵ Tezâkir-i Hüdâyî., 131a.

⁴⁶ Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1333 , I/186.

⁴⁷ Tezâkir-i Hüdâyî, 139b.

b- Halil Paşaya yazdığı mektuplar

Müridlerinden Kaptân-ı Derya Maraşlı Halil Paşa (1037/1629)'ya ⁴⁸ yazdığı, daha çok bayram ve kandil tebrikleri ile dost ve yakınlıklarını bildiren tezkire niteliğindeki otuz kadar mektuptur. Bir kaçı da Halil Paşa'nın sorularına cevap olarak yazılmıştır. İstanbul kütüphanelerinde mecmualar içerisinde muhtelif nüshaları bulunmaktadır.⁴⁹

c- Belgradlı Münir Efendi'ye yazdığı mektup.

Hüdâyî Efendi'nin kendisine bağlı müridlerinden Belgradlı Münir veya Münirî Efendi'ye yazdığı bir mektuptur. Tarikat adabı ile ilgili bazı meseleleri havidir. Bir varaktan ibarettir. İstanbul kütüphanelerindeki mecmualar içerisinde yer almaktadır.⁵⁰ Ayrıca Bursa Halk Ktp. Câmî-i Kebîr {Ulu Cami} 1750 numara vr. 58'de de mevcuttur.⁵¹

d- Belgradlı Ali Efendi'ye yazdığı mektup.

Yine müntesiblerinden Belgradlı Ali Efendi'ye yazdığı bir mektuptur. Mehmed Gülşen Efendi'nin hazırladığı Hüdâyî külliyyatının 123. sayfasında mevcuttur. Yazma bir nüshası da H. Selimağa Ktp. Hüdâyî Blm., 269/4 numaradadır.⁵² Bu mektup

---

⁴⁸ Halil Paşa için Bk.Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara Türk Tarihi Kurumu 1977, III-2/371-372; Öztuna Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986, I/328.

⁴⁹ H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm., 261/1; Süleymâniye Ktp., İbrahim Ef. 412/3; Süleymâniye Es'ad Ef. 271b; Bâyezid Devlet Ktp., Veliyyüddin Ef. 1793/11.

⁵⁰ H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm., 269/3; Süleymâniye, Beşirağa 653/9; Süleymâniye, Mahmûd Ef. 2487/7; Bâyezid Devlet, Veliyyüddin Ef. 1793/11.

⁵¹ Yılmaz, *a.g.e.*, 119.

⁵² *a.g.e.*, 119.

transkripsiyon edilerek yayınlanmıştır.⁵³

e- İznikli Ali Efendi'ye yazdığı mektup.

Bir sayfadan ibaret bir mektuptur. Yine İstanbul kütüphanelerinde mecmualar arasında muhtelif örnekleri görülmektedir.⁵⁴ Hüdâyi'nin müridi olan İznikli Ali Efendi'nin (ö. 1018/1609) Şeyh Edebâli ahfâdından olduğu belirtilmektedir. Ali Efendi, Hüdâyi'ye “min-ad'afi'l-halika ilâ-ekmeli't-tarika” diye başlayan bir mektup yazmıştır. Hüdâyi de cevaben “min-ad'afi'l-fukarâ ilâ-a'lemi'l-ülemâ” diye başlayan bir mektup yazmıştır. Böylece tevazuunu göstermiştir.⁵⁵

f- İsmâil Rüsûhî Ankaravî'ye yazdığı mektup

İsmâil Rüsûhî Ankaravî (ö. 1041/1631), Mesnevî şârihi ve Galata Mevlevîhanesi'nin yedinci postnişinidir. Hüdâyi ile çağdaştır. Önemli bir Mevlevî tabakatı olan *Sefîne-i Mevleviyân*'da belirtildiğine göre Ankaravî, semâ' ile ilgili birkaç risale yazarak semâ'ın meşruiyet sınırlarını belirtir. Ancak bir kısım ulema Ankaravî'ye şiddetle karşı çıkar. Bunun üzerine Hüdâyi Ankaravî'ye bir mektup yazar. Hüdâyi mektubunda Kadızâdeler ile sûfilerin tartışmalarına değinir ve semâ' konusunu ele alır. Ankaravî'yi ve onun semâ' ile ilgili görüşlerini destekler, yazdığı risalelerin önemini vurgular. Bu mektubu Sâkib Mustafa Dede (ö. 1148/1735) kaydetmiştir.⁵⁶

g- Risale üslûbundaki mektupları.

Aziz Mahmûd Hüdâyi Efendi'nin bu mektuplarının

---

⁵³ Gündoğdu Cengiz, Aziz Mahmûd Hüdâyi'nin Belgradlı Ali Efendi'ye Gönderdiği Mektup, Tasavvuf, Sayı: III, Ankara, 2000, 82-84.

⁵⁴ H. Selimağa Hüdâyi, 269/4; Süleymâniye, Beşirağa, 653/9.

⁵⁵ Yılmaz, a.g.e., 119, 139.

⁵⁶ Sâkib Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefîse fi'l-Menâkıbi'l-Mevleviyye*, Kahire, 1283/1866, II/38. Sâkib Dede'nin bu eserine kısaca *Sefîne-i Mevleviyân* da denir. Üç cilttir.

yanında tezkire stiline uymayan fakat mektup gibi gerek müridlerine gerekse padişahlara gönderdiği küçük risaleler vardır, bu risalelerin varlığını ve belli bir konuya ait makale türünde o konuyu aydınlatıcı nitelik taşıdığını yine tezkirelerinden öğreniyoruz. Özellikle pâdişahlara takdim ettiğini belirttiği, bu risale türü eserleri bugün elimizde mevcut değildir. Bunlar hakkında edinebildiğimiz bilgi, ancak tezkirelerde anlatılan kadardır. O da, ya ismi, ya da ismiyle birlikte konusudur. Tesbit edebildiğimiz bu risaleler şunlardır:

1- *Fethi Medâin Risalesi*: Enfüste, manevî makamların fethinden; afakta ise çeşitli beldelerin fethinden bahseder bir risaledir.⁵⁷

2- *Asâ-yı Mûsâ Risalesi*: Musa (a.s.)'in asasından bahseden risale.⁵⁸

3- *Nûn ve'1-kalemi ve mâ-yesturûn Risalesi*: Kalem Sûresi'nin birinci âyetinin tasavvufî tefsirini yapan bir risaledir.⁵⁹

4- *Kul Rabbi zidnî ı'lmen* âyetini tefsir eden bir risale.⁶⁰

5- *Risâle-i Sâd*: Hurûfu mukattaadan Sâd harfinin tefsirinden bahsedilen bir risale.⁶¹

6- *Risâletü'l-Maârif*: Seyr u sülûkun açıklanması ve amellerin suûdu ile ilgili bir risaledir. Fâtır Sûresi'nin 10. âyetini tefsir etmektedir.⁶²

7- Hüdâyî tarafından Üsküdar Boğazına

---

⁵⁷ Tezâkir-i Hüdâyî, 93b.

⁵⁸ a.g.e., 9b.

⁵⁹ a.g.e., 9b.

⁶⁰ a.g.e., 9b.

⁶¹ a.g.e., 164a.

⁶² a.g.e., 149a.

yaptırılması teklif edilen büyük bir köprünün plan ve projelerinin i'âm edildiği risale.⁶³

8- *Kitâb-ı Ankâ-i Muğrib ve Şemsi Mağrib*.⁶⁴

9- *Sûre-i Yâsîn Risalesi*: Yâsîn'in kalbu'l-Kur'ân olduğundan bahseden risaledir. Ayrıca içinde Fâtır sûresi onuncu âyetin tefsîri de vardır. Bir başka mektuptan bu risalenin isminin "İzzetü'l-Guyûl" olduğunu anlıyoruz.⁶⁵

10- *Leyle-i Kadir Risalesi*: Kadir gecesinden bahseden ve o gecenin sırlarını anlatan bir risaledir.⁶⁶

11- *İnsan-ı Kâmil Risalesi*: Kâmil insandaki oniki mertebenin anlatıldığı risaledir. Bu risalenin, risaleden ziyâde tasavvufa ait çok kıymetli bir eser olduğunu ve uzun süredir yazılmasına devam edildiğini Hüdâyi'nin mektuplarından anlıyoruz.⁶⁷

Her ne kadar bu risalelerin varlığı, Hüdâyi'nin mektupları içerisinde zikrediliyorsa da mektuplarla bunları karıştırmamak lâzımdır. Risale ile mektuplar tamamen birbirinden ayırdırlar. Risaleler, sâdece bir konuyu açıklamak için yazılan eserlerdir. Mektupları ise belli bir konuya tahsis etmek veya sınıflandırmak mümkün değildir. Onların içinde bir çok mevzu iç içe girmiştir. Aynı mektubun içinde sorulan soruya cevap verme, tasavvufî bilgiler aktarma, âyet tefsiri, hadis yorumu, rüya tâ'biri, bayram ve kandil tebriği ve hâl-hatır sorup iyi dilek bildirme gibi bölümler bulunabilir. Risalelerde daha çok dinî ve tasavvufî mevzular, ilmî üslûpla incelenir. Mektuplarda ise sosyal olaylara ve ihtiyaçlara dikkat çekilir.

---

⁶³ a.g.e., 79b.

⁶⁴ a.g.e., 78a.

⁶⁵ a.g.e., 73a, 157a.

⁶⁶ a.g.e., 121a-121b.

⁶⁷ a.g.e., 98b, 75b.

Risale türünde olan bir de *Ecvibe-i Mutasavvifâne* vardır. Bu eser, Hüdâyî'nin müridlerinden Yanyukalı Safî veya Musâfi Efendi'nin kendisine intisabı ânında sorduğu suallere Hüdâyî'nin verdiği tasavvufî cevapları ihtiva eden birkaç varaklık risaledir.⁶⁸ İstanbul kütüphanelerinde nüshaları mevcuttur.⁶⁹

Azîz Mahmûd Hüdâyî Efendi'nin önem arzeden mektupları, müntesib ve muhiblerine yazdığı, genellikle bayram tebriği ve iyi dileklerini bildirdiği bir kaç varaklık mektuplarından ziyade, pâdişâhlara yazdıklarıdır. Bunlar, yazıldıkları dönemi bir çok yönüyle aydınlatacak olan incelemeye değer mektuplardır.

A- TEZÂKİR-İ HÜDÂYÎ NÜSHALARI

Hüdâyî'nin gerek sayısı otuza baliğ olan diğer eserlerini, gerekse tezkirelerini nasıl yazdığı sorusu hatıra gelebilir. Her ne kadar bazı eserlerin hattı kendisine izafe edilse de, H. Selimağa Kütüphanesi, Hüdâyî Bölümü 250 numaradaki vâkıât nüshası⁷⁰ hariç diğer eserlerinin ilk asıllarının kendisi tarafından ana hatlarıyla yazılma, müridleri tarafından da istinsah edilme ihtimali büyüktür. Çünkü pâdişâha yazdığı mektuplardan durumun böyle olduğu anlaşılıyor. Mektuplarda anlatıldığına göre, eserlerini Hüdâyî önce müsvedde olarak yazıyor, daha sonra da kâtiplerine temize çektiyor. Müsveddeyi bizzat kendisi mi yazıyor, yoksa o söylüyor kâtipleri mi yazıyor bunu bilemiyoruz. Pâdişâha yazdığı risalelere ve mektuplara gelince, müsveddelerini

---

⁶⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, 116.

⁶⁹ Sülaymâniye, Yazma Bağışlar, 1461/2; H. Selimağa, Hüdâyî, 269/1.

⁷⁰ Üzerindeki kayıta müellif hattı olduğu belirtiliyor. Ayrıca hattı diğer eserlerden farklıdır. Bu nüsha, noktasız ta'lik kırması hat ile yazılmış ve iki cilttir.

Hüdâyî yazıyor kâtipleri de temize çekiyordu. Bu kâtiplerden birisi “Mahmûd Dede” isminde bir zâttır. Hüdâyî'nin yine kendi ifâdelerinden Mahmûd Dede'den başka kâtipleri olduğu da anlaşılıyor.

Pâdişâha “*Feth-i Medâyin ve Keşf-i Menâzil ve Medâyin*” isimli bir eser (risale) yazıp takdim etmeyi va'd ediyor. Va'dettiği zamanda risaleyi takdim edemeyince pâdişâhtan şöyle özür diliyor: “Ma'zûr buyurup taksirimizi afv buyurasınız. Ve te'hîr olunduğu, kâtip Mahmûd Dede bendeniz de Bursa'ya gitti idi. Aklandı âhir. Âhir kimseye yazdırdık, ta'lik yazı oldu.”⁷¹

Hüdâyî, müsveddelerin temize çekilmesine “mübeyyiz olma”, “aklanma” ve “beyaza çıkarma” tâbirlerini kullanıyor.⁷²

Hüdâyî'nin eserlerini önce müsvedde olarak yazdığını, sonra da temize çektirip son şeklini verdiğini, “*Feth-i Medâyin*” isimli risalesinin müsveddelerini yazarken pâdişâha gönderdiği mektuptan da anlıyoruz. Bu risalenin müsveddelerini yazarken bir rüya görüyor. Rüyayı yorumluyor ve ta'birini pâdişâha gönderiyor. Orada şöyle diyor: “Ol risale tesvîd olunur iken ol rüyadan gayri rüyalar vâki' oldu. Rüyâ-yı sâdıktan ise risâle-i müsveddenin ‘indallah makbul ve mübeyyiza olmasına delâlet eder.”⁷³

Hüdâyî pâdişâha gönderdiği risalelerin temize çekilmesine çok îtina göstermesine rağmen, bazen aceleyle müsvedde gönderdiği de olmuştur. Ancak bu şekildeki risaleleri, padişahın nazar ettikten sonra geriye göndermesini istemiştir. Daha sonra tashih edip beyaza

---

⁷¹ Tezâkir-i Hüdâyî, 54b.

⁷² a.g.e., 54b, 9b.

⁷³ a.g.e., 54b.

çıkarak tekrar padişaha takdim edeceğini belirtmiştir.⁷⁴

Bu beyaza çıkarma işlemini Hüdâyî, kâtiplerine yaptırıyordu. Özel kütüphaneler hariç, genel kütüphanelerde bile onun eserlerinden bâzılarının farklı müstensihler tarafından yazılmış bir çok nüshasına rastlanabilir. Tezkireleri için de bu durum söz konusudur.

Aslında mektuplar özeldir ve şahsa aittir. Hele devlet başkanlarına yazıldıysa daha bir önem kazanır ve gizlilik arzeder. Bu bakımdan, “Hüdâyî’nin pâdişahlara yazdığı mektupların farklı nüshaları olmaması gerekir.” düşüncesi akla gelebilir. Hüseyin Vassaf’ın belirttiğine göre bunların asılları Hırka-i Saâdet Dâiresi kütüphânesi’nde korunuyorken, Bezm-i Âlem Vâlîde Sultan (ö.1270/1853) tarafından istinsah ettirilip farklı kütüphanelere bağışlandı.⁷⁵ O devirde kitap yazmak veya yazdırmak, yazılı bir kitabın nüshalarını çoğaltmak ya da çoğalttırmak hastane, cami, çeşme ve köprü yaptırmak gibi lüzumlu hayırlardan kabul ediliyordu.⁷⁶ Bu kitaplar sadaka-i câriye olarak vakfiyelerde yer alıyordu. Hüdâyî’nin mektupları için de aynı durum söz konusudur. Nitekim Hüdâyî’nin Sadrazam Halil Paşa’ya farklı zamanlarda yazdığı mektupların çoğaltılarak kitap haline getirilmiş bir nüshası, ummadığı bir şekilde İbnü’l-Emin Mahmûd Kemal Bey (ö. 1957)’in eline geçmiştir.⁷⁷

Tesbit edebildiğimiz Tezâkir-i Hüdâyî nüshaları şunlardır:

---

⁷⁴ a.g.e., 9b.

⁷⁵ Vassaf Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul 2006, III/23.

⁷⁶ Ayverdi Sâmîha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1993, II/333.

⁷⁷ Vassaf Hüseyin, a.g. e., III/22.

a) Kıymetli hocam H. Kâmil Yılmaz Bey'in şahsî kütüphanesinde fotokopi olarak bulunan ve aslı, Üsküdar Sultantepe Özbekler Tekkesi son Şeyhi Necmeddin Efendi (ö. 1971)⁷⁸ tarafından, ebru üstadı ve Hüdâyî türbedârı merhum Mustafa Düzgünman (ö. 1990)'a hediye edilen nüsha. Bu nüshayı H. Kâmil Bey, Mustafa Düzgünman'dan fotokopi yaparak temin etmiştir. Biz de çalışmalarımızın çoğunu bu fotokopi teksiri üzerinde yaptık. Bu nüsha Osmanlıca üslûbu bozulmadan tarafımızdan latinize edilmiş ve transkripsiyonu tamamlanmıştır., Tam metin olarak yakın zamanda yayınlanacaktır. Mezkûr nüshada yüzyetmişdört mektup vardır. Ve yüzyetmişsekiz varaktır. Hüdâyî'nin vefatından yaklaşık iki asır sonra müstensih Seyyid Yusuf Hamdi tarafından yazılmıştır. Yazılış tarihi Hicrî 1258'dir.

b) Üsküdar Hacı Selimağa Kütüphanesindeki nüshalar:

1- Hüdâyî bölümünde 251 numaradaki nüshadır. İstanbul Kütüphanelerinde istinsah tarihi taşıyan tek nüshadır. Kütüphanelerdeki diğer nüshalardan bazılarının başında veya sonunda tarihe raslandıysa da, kalem ve hat farklı olduğu için o tarihin asıl müstensih tarafından atılmadığı anlaşılmıştır. Bu nüsha H. 1225/M.

---

⁷⁸ Necmettin Efendi'nin soyadı Özbekkangay'dır. Necmettin Efendi aslında tekkenin son şeyhi değildir. Resmî son şeyh, İstiklal Harbinin sırlı faal şahıslarından biri olan Atâ Efendi'dir. 1925 de Tekke ve zâviyelerin kapatılması ile ilgili kanun çıktığı sırada şeyh o idi. Ancak Atâ Efendi ve ailesi tekkenin haremde ikamete devam ettiler. Onun 1936 yılında vefatından sonra küçük kardeşi Necmeddin Efendi de tekkede ikametini sürdürdü. Ölünceye kadar da burada yaşadı. Cumhuriyet döneminde Özbekler Tekkesi'nde ailenin ikameti sırasında tarikat ayini icra edilmiyordu. Ancak dostlarla tasavvufî sohbetler yapılıyordu. Bu sebeple Necmettin Efendi Üsküdar halkı arasında Özbekler tekkesinin son şeyhi olarak bilindi.

1810 tarihinde yazılmıştır. Elimizin altında olduğu için araştırmalarınızda daha çok müracaat ettiğimiz Özbek Tekkesi nüshasından otuzüç yıl önce yazılmıştır. Bu özelliğiyle tarihsiz olanlar hakkında hüküm veremediğimiz için üzerinde taşıdığı istinsah tarihiyle en eski nüsha sayılabilir. Bu nüshada yüzyetmişyedi mektup vardır, yaklaşık yüzyetmişüç varaktır.

2- Aynı kütüphanenin yine Hüdâyî bölümünde 260 numaradaki nüsha.

3- Yine aynı kütüphanenin aynı bölümünde 277 numaradaki nüsha.

c) Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshalar:

1- Fatih bölümü 2572'deki nüsha, Kütüphanelerde tesbit ettiğimiz en geniş hacimli Tezâkir nüshâsıdır. Yaklaşık 260 varak civarındadır. 22 cm. eninde ve 30 cm. boyundadır. Ansiklopedik boy diye isimlendirilen ebata yakındır. Sülûs hattıyla yazılmış olup gayet büyük ve okunaklıdır. Hatta okunmasında güçlük çekilebileceği tahmin edilen yerler harekelenmiştir. Biz de çalışmalarımız sırasında elimizde bulunan Özbek Tekkesi nüshasından okuyamadığımız bazı kelimeleri bu nüshayla karşılaştırmak suretiyle okuduk. Bu nüshada da 178 mektup vardır.

2- H. Mahmûd Efendi bölümü, 2508 numaradaki nüsha.

3- Kasıdecizâde bölümü, 323'deki nüsha.

4- Yazma Bağışlar bölümü, 213/1 numaradaki nüsha.

d) Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde 141/1'de bulunan nüsha.

e) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.K. 269 numaradaki nüsha.

f) Bayazid Devlet Kütüphanesi 3497 numarada kayıtlı olan nüsha.

g) İstanbul Üneversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshalar: Bu kütüphanede üç nüsha tesbit edebildik. Her üç nüsha da Türkçe yazmalar bölümünde 447, 6444 ve 9927 numaralarda kayıtlıdır.

Nüshaların Karşılaştırılması

Yukarıda buldukları yerleri tespit edip bildirdiğimiz Tezâkir nüshalarının sayısı ondörttür. Bu bizim tesbit edebildiklerimiz. Tesbit edemediğimiz başka nüshaların da olması muhtemeldir. Bizim bu ondört nüshadan bazıları arasında yaptığımız karşılaştırmada dikkatimizi çeken hususlar şunlardır:

1- Mektup sayısı açısından yapılan karşılaştırmalarda elimizdeki nüshada yüzyetmişdört, Beyazıt Devlet Kütüphanesi 3497 numarada kayıtlı nüshada yüzyetmişbeş, H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâyi bölümü 251'de kayıtlı nüshada yüzyetmişyedi ve Süleymâniye Kütüphanesi Fatih bölümünde 2572 numarada kayıtlı nüshada ise yüzyetmişsekiz mektuba rastlanmıştır.

Bu sayı farklılığı iki husustan kaynaklanmaktadır. Birincisi, müstensihlerden bazılarının uzunca bir veya birkaç mektubu iki mektupmuş gibi yazmaları, fakat diğer bir müstensihin aynı mektubu tek bir mektup olarak istinsah etmesidir. Süleymâniye-Fatih nüshasındaki mektupların muhteviyatı açısından elimizdeki nüsha ile hiç farkı yoktur. O nüshada uzun bir mektup, iki mektup olarak yazıldığından ve bu işlemin birden fazla uzun mektuba tatbik edilmesinden dolayı 178 mektup olmuştur. Uzun mektuplar parçalanmadığı için elimizdeki nüshada ise 174 mektup vardır.

Farklılığın sebeplerinden ikincisi ise, yukarıdaki gibi sunî olmayıp gerçekten mektup sayılarının farklı olmasıdır. Diğer nüshalarda olmayan mektuplara, o nüshada rastlanmasındandır. H. Selimağa-Hüdâyî bölümünde 251 numarada kayıtlı olan Tezâkir nüshasında durum böyledir. Gerek elimizdeki gerekse Süleymâniye-Fatih nüshasındaki mektuplara göre onda üç mektup fazladır. Bu fazla mektupların bir tanesi Arapça iki tanesi ise Türkçe'dir.⁷⁹ Bu üç farklı mektubun ihtiva ettiği konular ise diğer nüshalarda başka mektupların içine dağılmış vaziyettedir. Diğer nüshalara bile bakmadan kendi ait olduğu nüshada da durum aynı şekildedir. Dolayısıyla bu fazla olan üç mektup başka mektupların içindeki dağınık parçaları bir araya toplayan tatlı bir tekrardır.

2. Sıralama ve tertip açısından yapılan karşılaştırmada ise şu tespit edilmiştir. Mektupların sıra ile tertibi nüshalar arası farklılık göstermemektedir. Hepsinde mektuplar aynı sıraya göre dizilmişlerdir. Ancak yukarıda bahsettiğimiz fazla olan üç mektuptan dolayı bir farklılık vardır. Bu farklılık ise üç mektubun sona ilave şeklinde değil de üç tanesinin de birden araya girmesinden kaynaklanmaktadır. 126. mektuba kadar aynı giden sıralama, H. Selimağa-Hüdâyî, 251 numaradaki nüshada değişir. Araya bahsedilen üç mektup girer. 129. mektuptan itibaren tekrar diğer nüshalarla paralellik başlar. Ancak diğerlerindeki 126. mektup H.Selimağa'daki mezkur nüshada 129. mektup olarak başlar ve aradaki üç fark, mektuplar bitene kadar devam eder.

3- Mektupların metni açısından yapılan

---

⁷⁹ H. Selimağa-Hüdâyî, 251/126b.-127b.

karşılaştırmada ise şu iki husus gözlenmiştir:

Birincisi; bir müstensihin yazdığı nüshada hatalı yazdığı ibare diğerinde düzgün yazılmıştır. Mesela elimizdeki nüshanın 6b varağında Füssilet Sûresi'nin 6. âyeti, “kul innemâ beşerun” şeklinde yazılmış. Diğer nüshalarda ise bu âyet “ene” ilâvesiyle “kul innemâ ene beşerun” şeklinde yazılarak düzeltilmiştir.⁸⁰

Elimizdeki nüshanın 16a varağında İsrâ sûresi'nin, ikinci âyeti yanlış yazılmış. Bu yanlışlık ise diğer nüshalarda yapılmamıştır.⁸¹

İkincisi; mektupların metnindeki ibare farklılığıdır. Böyle bir ibare farklılığına bütün mektupları karşılaştırdığımız üç nüshada sadece iki yerde rastlanmıştır. Elimizdeki nüshada 75a ve 75b varaklarında olan 63. mektup, H. Selimağa-Hüdâyî 251'deki nüsha ile Süleymâniye-Fatih 2572'deki nüshalara göre biraz kısadır. Ancak aynı mektup H. Selimağa'daki nüshada 76a ve 76b varaklarında yine 63. mektup olarak tertip edilmiştir. Farklılık ise mefhum olarak değil, lafız olmaktadır. Duâ cümlelerinin ve anlatılan mevzunun lafızları biraz uzatılmıştır.⁸² Yoksa daha başka bir farklılık yoktur. Aynı böyle bir durum elimizdeki nüshanın 125a- 125b varağındaki 125. mektupta söz konusudur. H. Selimağa'daki nüshada yine 125. mektup olarak aynı ibarelerle başlayan mektubun anlatmak istediği mevzu çok değişmeden ortasına doğru bir miktar lafız farklılığı görülmüştür.⁸³

---

⁸⁰ Süleymâniye-Fatih, 2572/9b; H. Selimağa-Hüdâyî, 251/6b.

⁸¹ Süleymâniye-Fatih, 2572/22b; H. Selimağa-Hüdâyî, 251/16a.

⁸²H. Selimağa-Hüdâyî, 251/76a-76b.; Süleymâniye-Fatih, 2572/120a.

⁸³ H. Selimağa-Hüdâyî, 251/126a.

B- TEZÂKİR'DEKİ TÜRKÇE MEKTUPLAR

Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin en önemli özelliği, Anadolu'da Yunus ile başlayan, geniş halk tabakalarına hitap eden tekke edebiyatını benimsemiş olmasıdır. Bu edebiyat stiline en büyük özelliği, herkes tarafından anlaşılabilir bir Türkçe kullanılmasıdır. Daha çok şiirle kendisini göstermiş olan tekke edebiyatının nesir örnekleri de vardı. Azîz Mahmûd Hüdâyî, bu edebiyatın şiir ve nesirini çok iyi kullanmış, sanatını halkın dîni, ruhî ve içtimâî eğitimi için vâsıta yapmıştır. Gerek muhib ve müridlerine gerekse padişahlara yazdığı mektuplar da o devrin genel eğitim ve haberleşme araçları içinde olduğundan genellikle Türkçe yazılmıştır. Böylelikle O, sanatında güttüğü düşünce ve duygularının sadece bir devre değil, nesiller boyunca devamını ve günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Hüdâyî bu san'at ve eğitim biçimiyle, faydacılık teorisini kabul etmiştir. İnsanlığa yarar sağlamayan maddî ve mânevi bilimin kıymetsiz olduğunu, dedikodu sayılacağını belirtmek istemiştir.

Hüdâyî'nin maslahat ve faydayı kendisine rehber edindiğini mektuplarından da anlamamız mümkündür. O, mektuplarında sık sık "*İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olanıdır.*"⁸⁴ mealindeki hadisle buna paralel olan hadisleri tekrarlamış, hatta pâdişâhtan insanlara faydalı olmanın yollarını araştırmasını istemiştir.⁸⁵ Bu düşüncenin getirdiği tabii bir netice olarak Hüdâyî, mektuplarını devrinde kullanılan ve anlaşılan halk diliyle yazmış, hatta pâdişâha emir niteliği taşıyan net ifadelerle bile hitapta bulunmuştur.

Tezâkirde toplam 174 mektup vardır. Bu 174

---

⁸⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 1/380.

⁸⁵ *Tezâkir-i Hüdâyî*, 75b, 79a, 134b.

mektubun sadece 18'i Arapça'dır. Altı tanesinde ise Türkçe-Arapça beraber kullanılmıştır. Geriye kalan 150 mektup Türkçe'dir. Hüdâyî üzerine araştırma yapan Ziver Tezeren, Türkçe ile Arapça'nın beraber kullanıldığı mektupların sayısına değinmeden Tezâkirde 22'si Arapça, 152'si Türkçe olmak üzere Hüdâyî'nin toplam 174 mektubu olduğunu belirtmiştir. Bu farklılık, üzerinde sayım yapılan nüshadan kaynaklanmış olabilir.⁸⁶ Ancak neticede yine Türkçe mektup sayısı fazladır. Türkçe mektup sayısının çokluğu, Hüdâyî'nin mektuplarının anlaşılmasına önem verdiğini göstermektedir. Mezkur Türkçe mektuplarında divan edebiyatının nesir örneklerinde görüldüğü gibi ağdalı bir Türkçe'ye pek yer verilmemiştir. Devrinde herkesin anlayabileceği bir Türkçe tercih edilmiştir.

Tezâkirdeki mektuplarında bulunan “saâdetlû, mürüvvetlû, şevketlû ve izzetlû” şeklindeki hitaplardan bu mektupların pâdişâhlara yazıldığını anlıyoruz. Ancak, hangi mektubun hangi pâdişâha yazıldığını bilemiyoruz. Bazı mektupların, taşıdığı tarihlerden, pâdişâhın adının geçmesinden ve anlatılan olaylardan III. Murad'a yazıldığı anlaşılmaktadır. Bundan hareketle hayat çizgisi üzerinde sekiz pâdişâh bulunan Hüdâyî'nin bütün mektuplarını III. Murad'a yazdığını söylemek ise mümkün değildir.

Bu durumda, tarihî kaynakların ve olayların mektuplarla mukayeseli bir şekilde tek tek karşılaştırılması neticesinde bir fikir beyan edebiliriz. Ancak şu anda Hüdâyî'nin III. Murad'a yazdığı kesinlik kazanan mektupları dışında kalan mektupların I. Ahmed'e yazılmış olması ihtimali hatıra geldiği gibi, yaşadığı dönemde padişahlık yapan III. Mehmed, II.

---

⁸⁶ Tezeren Ziver, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, İstanbul 1987, 61.

Osman ve IV. Murad'a yazılmış olma ihtimali de göz önünde tutulmalıdır.

Tezâkir-i Hüdâyi'deki mektupların bazılarının III. Murad'a yazıldığı Türkçe mektuplardaki şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

a) "Rasûl-i Ekrem -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurur: Her yüzyılın başında ümmetimden bir kimse dîn-i İslâm'a zaaf gelmiş iken takviye ve tecdid eder buyurmuş. Hatta Ömer İbn Abdulaziz (ö.102/720) yüz başına düşüp bu hizmet ile müşerref olmuştur demişler. İmdi saâdetlû ve mürüvvetlû pâdişâhım, hem yüz başı hem bin başıdır."⁸⁷

b) "Halen sene-i elf afiyetle ve hayr ile tamâm oldu. İş bu ihdâ ve elf senesi envâ-ı hayr ile ve lûtf ile ve feth u nusret ile ve adi ü imaret ile gelmiş ola."⁸⁸

c) "Ve saâdetlû pâdişâhım, bu geçen leyletü'l-isneynde rüya vâkî oldu. Surûr ile safa ile saâdetlû pâdişâhımdan ötürü, "Murâd Hân" muradına erdi deyû iki kerre hitâb oldu. Ve geçen cuma gecesi bir yerde imişiz. Tecellî-i Zât müşahedesinde imişiz."⁸⁹

d) "Gilan'ın Kızılbaş için tabî olması, benî İsrail'in ferâineye tabî ve reaya olması gibidir. Ol zanadık kuvveti ve kudreti ve kesreti zamanında haber verirler idi, benî İsrail gibi. "Sultan Murâd" cemî-i murâdanı ergöre, Rabbu'l-İbâd Mûsâsı Hârûn."⁹⁰

e) "Saâdetlû ve mürüvvetlû pâdişâhım bugün seherice beyne'n-nevm ve'l-yakaza bir hitâb vârid oldu. Dokuzyüzseksenyedide düşman-ı taht fetholunur deyû

---

⁸⁷ Tezâkir-i Hüdâyi, 6b-7a.

⁸⁸ a.g.e., 10a.

⁸⁹ a.g.e., 49b-50a.

⁹⁰ a.g.e., 52b.

uyandım, Kazvin hâtıra geldi. İnşâallah hayırdır.”⁹¹

f) Hüdâyî, İstanbul' gelişiyile alakalı bir mektubunda şöyle diyor: “Duacınız bunda geleli yedi yıl oldu.”⁹² Onun İstanbul'a yerleşme tarihi H. 992'dir. Yedi yıl sonrası H. 999, M. 1589 eder.

Bu mektupların muhtevalarında görüldüğü gibi III. Murad ya ismen zikredilmekte veya târihen onun devri ifade edilmektedir. Bu da mektupların çoğunun III. Murad'a yazıldığını göstermektedir.

Bursalı M. Tahir ise Tezâkirdeki mektupların çoğunun I. Sultan Ahmed'e sunulduğunu yazmaktadır.⁹³ Ancak incelemelerimiz sonucunda durumun böyle olmadığı ortaya çıkmıştır. Araştırmacı Ziver Tezeren ise Tezâkirde I. Ahmed'e ait mektup olmadığını belirtmektedir.⁹⁴ Bu tesbit, üzerinde tarih taşıyan mektuplar açısından doğru olsa bile; mektuplar işârî olarak ele alındığında durum böyle değildir. Çünkü I. Ahmed'e işaret ederek yazdığı rüya tabiriyle ilgili bir mektubun sonunda şöyle diyor:

“Şimdi Mîm-i Ahmed, teayyün ile hakikat-i Ahmediyyet ile muameledir. Teayyün mîm-i Ahmed'i ref edip ehadiyyet ile tahakkuk ve ayn-ı ehadiyyette muamele ve makâm-ı hüvviyyette mukavele âsârı da ankarîb zuhur eder.”⁹⁵

Bu ifadelerden bu mektubun I. Ahmed'e yazıldığını anlıyoruz.

Ayrıca Hüdâyî bir mektubunda Moskova'dan gelen

---

⁹¹ a.g.e., 86a

⁹² a.g.e., 75b

⁹³ Bursalı, *a.g.e.*, I/186.

⁹⁴ Tezeren, *a.g.e.*, 186.

⁹⁵ Tezâkir-i Hüdâyî, 129a.

elçilere nasıl davranılması ve nelerin teklif edilmesi gerektiğini bildirir. ⁹⁶ Rus Çar'ının İstanbul'a elçi gönderdiği tarih 1615 tir. ⁹⁷ Bu tarihte tahtta I. Ahmed olduğuna göre Hüdâyî'nin bu mektubu ona hitaben yazdığı anlaşılır.

Mektuplar tarihî olaylarla mukayese edilince, Hüdâyî'nin III. Murad'la I. Ahmed'den başka III. Mehmed'e ve II. Osman'a da mektup yazdığı ortaya çıkmaktadır.⁹⁸ Bu noktada tarihçilere görev düşmektedir. Zira Hüdâyî'nin mektupları tarihî açıdan incelendiğinde bu durum daha iyi görüleceği gibi o dönemin bazı hadiseleri de aydınlanacaktır.

Mektup haberleşme, irşad ve ikaz için basit ve ibtidâî olmakla birlikte bir o kadar da yaygın bir vasıta. Hiç tanışılmayan biri ile irtibata geçmek, ya da pek az tanışılan biri ile samimiyeti ilerletmek için mektup yazıldığı gibi, çok iyi tanışılan biri ile de hasbihal amacıyla mektuplaşılır. Aradaki ilişkinin derecesi metindeki ifadelerden anlaşılır.

Gerek haberleşme, gerekse irşad ve ikaz mektuptan başka yollarla da yapılabilir. Bu nedenle bazıları için mektup ibtidâî gözükebilir. Hüdâyî'nin her pâdişâhla irtibat derecesi farklıdır. Mektup yazmak başlangıçta pâdişâhla direk irtibat kurmadığı için

---

⁹⁶ *a.g.e.*, 10b.

⁹⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III-2/152; Öztuna, *a.g.e.*, İstanbul 1986, I/282.

⁹⁸ Beç (Viyana)'in muhasara edileceğini rüyasında gördüğünü anlatarak II. Osman'ı Lehistan seferine teşvik etmeye çalışmıştır. Bk. *Tezâkir-i Hüdâyî*, 83a; Hüdâyî bir mektubunda da, şarkda Şia bertaraf edildiği gibi, garbda da Leh ve Frenk a'dâsının esfele tenzil olunması için manevî telkinlerde bulunuyor. Bk. *a.e.*, 175a-175b. Kanûni'den sonra pâdişahların ordunun başında sefere katılma adeti terk edilmişti. Bu dönemde biz, Pâdişah III. Mehmedin kadim geleneğe uyarak ordu ile sefere çıktığını ve Almanları yenerek Haçova zaferini kazandığını görüyoruz (1596).

seçilmiş en son yol olsa gerektir. Çünkü III. Murad, kendisinden önceki Osmanlı pâdişâhları derecesinde vazife ve mesuliyet şuuruna sahip olamamış, devlet işleri yerine vaktini daha çok şiire, edebiyata ve tasavvufa ayırmış bir pâdişâhtı. O, ikbalin idbara dönüştüğü, bazı örf ve geleneklerin değiştiği ve duraklamanın başladığı dönemde padişahlık yapmıştı. Devletin kadim teamül ve prensiplerine ters olarak hokkabaz ve cambaz takımını, yeniçeri ocağına kaydederek bu kötü gidişe biraz da III. Murad'ın kendisi kapı açmıştı.⁹⁹ Hüdâyî de gerek toplumun gerekse pâdişâhın zaaf ve meziyetlerini gayet iyi teşhis etmiş, her vesile ile zaafların adalet, sünnet ve şeriat çerçevesinde giderilmesini istemiştir. Bu isteklerini devrin pâdişâhlarına mektupla bildirmiş, bazen de devlet adamlarından birisi vasıta olmuştu.¹⁰⁰ Samimiyeti daha fazla olan I. Ahmed'te ise durum farklıdır. O'na mektup yazmış olsa bile, bu mektup onunla irtibatla Hüdâyî için zaruri bir ihtiyaç değildi. Çünkü Hüdâyî onun döneminde istediği an saraya girebiliyor, ulak gönderebiliyordu. Hatta Pâdişâh I. Ahmed, Hüdâyî'nin rikâbında yürüyordu.¹⁰¹

Yine Hüdâyî'nin pâdişâh III. Murad'la ilk münasebetinin çok ciddî olmadığını kendi ifadelerinden anlıyoruz. Münasebetini artırmak için yollar arıyor ve bir mektubunda kendisinin saraya davet edilmesini istiyor.

---

⁹⁹ Öztuna, *a.g.e.*, 1/306.

¹⁰⁰ Hüdâyî bu şahıslarla ilgili olarak başta Şeyhulislam Hoca Sâdettin Efendi (ö.1006/1599) olmak üzere Kapağası ve Kıprıs Paşası Ahmed Paşa isimlerini zikreder. Bk. *Tezâkir-i Hüdâyî*, 17b,139b; Ayrıca 17b-18a nolu varaklarda Şeyhulislam Bostanzâde Mehmed Efendi (ö. 1005/1598) ve Şeyhulislam Bayramzâde Zekeriya Efendi (ö. 1000/1593)'den bahseder.

¹⁰¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, I/214.

“Fukaraya iltifat gerek” diyor.¹⁰² Bir başka mektubunda şunu anlatıyor. Daha talebeyken kendisine Yâsin’in “kalbu’l-Kur’ân” olduğu münkeşife olmuş. Bununla ilgili malûmatı pâdişâh Kanunî Sultan Süleyman’a yazarak ulaştırmak istemiş, fakat muvaffak olamamış. Çok sonraları Fatih Camiinde vaazda Yâsin’in “kalbu’l-Kur’ân” olmasıyla ilgili açıklamalarda bulunmuş ve herkes takdir etmiş.¹⁰³

Bu durum gösteriyor ki, pâdişâh’a mektup yazmak, münasebetin başlangıç merhalesidir. Ancak bu başlangıç, geliştirilerek karşılıklı mektuplaşma şekline gelmiş; pâdişâh da Hüdâyî’ye mektup yazmıştır.¹⁰⁴ Hatta karşılıklı yazışmaların birisinde pâdişâh, Hüdâyî’nin yazılarından hoşlandığını imâ ediyor. Hüdâyî de önceden; edep gereği lafı uzatmaktan çekindiğini bundan sonra uzun yazacağını belirtiyor.¹⁰⁵

Tezâkir’deki Türkçe mektupların detaylı olarak incelenmesi, Hüdâyî’nin fikriyatının daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Zîrâ mektupları çok az inceleyen Ord. Prof. Şerâfettin Yaltkaya, Beyazıd Devlet Kütüphanesi’ndeki nüshadan iktibas ettiği mektubu, Rumeli’ndeki Bedreddîniler’in bulunduğu bölgenin bunlardan temizlenmesi için Hüdâyî tarafından I. Ahmed’e verilen bir layiha olarak göstermiştir. Bu açıklamaların geçtiği 1924 yılında merhum Yaltkaya tarafından yayınlanan “Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin” isimli eserde; Hüdâyî’nin “duacınız orada “Baba” da oldum.”¹⁰⁶ cümlesindeki “Baba” kelimesi, Alevî

---

¹⁰² *Tezâkir-i Hüdâyî*, 115a.-1 15b.

¹⁰³ *a.g.e.*, 157b

¹⁰⁴ *a.g.e.*, 41b, 12a, 19b, 38a, 49b, 56a, 84a.

¹⁰⁵ *a.g.e.*, 44b

¹⁰⁶ *a.g.e.*, 52a.

ve Bektâşiler'deki Babalık unvanı olarak ele alınıp yanlış yorumlanmıştır.¹⁰⁷ Merhum Abdalbaki Gölpınarlı da İslâm Ansiklopedisi'ndeki Celvetiyye maddesi ile ilgili yazısında bu hatayı sürdürmüştür. Hüdâyi'nin Simavna táfesi arasında baba (tekke büyüğü) olduğunu ve merakla bunların arasına girdiğini kaydederek Yaltkaya'nın tezini benimsemiştir.¹⁰⁸ Gölpınarlı, Kızılbaş maddesinde de Kırklareli ve civarındaki heterodoks yapılardan bahsetmiş ancak onların kökenine değinmemiş ve Şeyh bedreddin ile olan bağlantılarını belirtmemiştir.¹⁰⁹

Yunus Emre ile Mevlânâ'nın Alevî olduğunu savunmak ne kadar temelsiz ise, Hüdâyi'nin de Alevî-Bektâşi babası olduğu görüşünü ileri sürmek o kadar temelsizdir. Zorlama bir yorum ile elde edilmiş olan bu görüş, günümüzde Türk İslâm Tasavvufu'nun önemli simalarını Alevî veya Bektâşi gösterme gayretlerinin ilk tezahürlerinden sayılabilir. Hüdâyi'nin Alevîlik ve Bektâşîlik ile irtibatını gösteren hiçbir bilgi ve belge mevcut değildir. Tam aksine Hüdâyi, Bedreddin ve taraftarlarının yaptıklarına aşırı derecede karşıdır. Tezâkir'de 51a'dan 54b'ye kadar devam eden mektuplar bunu delilidir. Ayrıca Hüdâyi bir başka mektubunda, Adil Giray Han'ın 1581'de bir keşif hareketi sırasında İranlılar tarafından Şamahı'da pusuya düşürülerek esir ve idam edilmesinin¹¹⁰ psikolojik olarak kendisini etkilediğini şu cümlelerle anlatıyor:

---

¹⁰⁷ Yaltkaya Şerâfettin, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul 1924, 72-74.

¹⁰⁸ Gölpınarlı Abdalbaki, İslâm Ansiklopedisi (MEB), İstanbul 1945, *Celvetiyye*, III/69.

¹⁰⁹ Gölpınarlı Abdalbaki, İslâm Ansiklopedisi (MEB), *Kızılbaş*, VI/789.

¹¹⁰ Öztuna, *a.g.e.*, I/286-287.

“Adil Giray Han Kızılbaş’a tutsak olduğunda ve şehid ettiklerinde ben duacınız kemâl-i tekayyüdümden ve teveccühümden ol inkisar eseriyle münkesir olup “Baba” da mevt mertebesinde marîz olup göçle ref ettik.”¹¹¹ Bu cümleden “Baba”nın bir unvan değil memleket ismi olduğu anlaşılıyor. Göç yoluyla oranın terkedilmesi, durumu açığa kavuşturuyor. Ayrıca gerek Kâmûsu’l-A’lâm’dan gerekse Abdurrahman Hibri’nin eserinden Baba’nın 16. ve 17. yüzyılda Kırklareli’nin ilçesi Babaeski’ye verilen isim olduğunu öğreniyoruz.¹¹² Ayrıca yine Rumeli’nde Dobruca ve Silistre civarında irili ufaklı birçok köyün bulunduğu Baba ve Babadağ isminde bir bölge vardır.¹¹³

Hüdâyî, tartışmaya imkan vermeyecek şekilde sünî ve müteşerrî bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Mektupları ve diğer eserleri bunu teyid etmektedir.

Tezâkir’deki Türkçe mektuplar genellikle bir âyet ve hadisle başlar. Bazen selamla da başladığı olur. Saâdetlû ve mürüvvetlû pâdişâhım şeklindeki hürmet ifadeleriyle mektuba girilir. Sonra pâdişâha duâ edilen bölüm gelir. Arkasından meramını anlatır. Merâmıyla baştaki âyet ve hadisler irtibatlandırılmaya çalışılır. Gerekirse âyetlerin tefsiri ve hadislerin yorumu yapılır. Yine duâ ve selâmla mektup son bulur. Genellikle mektupların kompoze şekli böyledir. Basitçe giriş, gelişme ve sonuç olarak sınıflandırılan günümüz kompozisyon tekniğine uygundur. Ancak bütün bunların ötesinde Hüdâyî, kitabet esnasında Allah’ın lütfü olarak

---

¹¹¹ Tezâkir-i Hüdâyî, 53b-54a.

¹¹² Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu’l-A’lâm*, II/1178, İstanbul 1306; Abdurrahman Hibri, *Enisü’l-müsümîrîn*, Süleymâniye-Reşid Ef. Ktp., 616/37a; *Tezâkir-i Hüdâyî*, 52a.

¹¹³ Yılmaz, *a.g.e.*, 50.

bir takım varidat olduğunu, buna göre mektupları yazdığını belirtiyor.¹¹⁴

Türkçe mektuplarda pâdişâha sık sık nasihatta bulunulmuş; toplumdaki aksaklıklar bildirilmiştir. Tarihi ve tasavvufî konulara da yer verilmiştir. Hüdâyî, bu mektuplarında daha önce yaşanan târihi olayları tahlil edip zamanını harp ve diğer sosyal olaylarıyla mukayese etmeye çalışmıştır. Mektuplarında yer yer kendi hayatıyla ilgili bilgilere de yer vermiştir. Türkçe mektuplarında âyet ve hadislerin tasavvufî tefsir ve yorumlarını yapmış, Konevî, İbn Arabî ve Mevlânâ'dan nakillerde bulunmuştur. Tâyin, terfî ve azil gibi mevzularda pâdişâha isteklerini bildirmiştir. Sosyolojik ve psikolojik tahliller yapmış, yaşanan coğrafi şartların insan psikolojisine ve seyr ü sülûktaki etkisine değinmiştir. Ayrıca Türkçe mektuplarında sık sık rüya tabirlerine de yer vermiştir.

Bu konular bir makalenin hacmini aşacağı için şimdilik kısaca belirtmiş olduk.

C- TEZÂKİRDEKİ ARAPÇA MEKTUPLAR

Azîz Mahmûd Hüdâyî, Türkçe mektuplarını yanında Arapça mektuplar da yazmıştır. Mektupların Arapça yazılışının muhtemel üç ana sebebi vardır:

1- Bazı mevzuların hatırına Arabî lisanla gelmesi. Yânî Arapça olarak kendisine bazı mevzuların ilham edilmesi. Hüdâyî bu ilhamı, “Arabî lisanla hitâb-ı müstetâb vârid oldu” diyerek anlattığı gibi “hatıra hutur etti” şeklinde bir tabirle de ifade etmiştir.

2- Mevzunun Arapça olarak daha iyi anlatılabilmesi.

---

¹¹⁴ Tezâkir-i Hüdâyî, 76a.

3- Pâdişâhın sorusuna veya mektubuna Hüdâyî'den Arapça olarak cevap istemesi.¹¹⁵

Pâdişâh sorusuna ve mektubuna Arapça cevap istediği halde Hüdâyî'in mizacı ve ruh hâleti müsait olmadığı için Arapça değil de Türkçe yazdığı da olmuştur.¹¹⁶

Tezâkir'de toplam onsekiz Arapça mektup vardır. Genellikle Arapça mektuplar âyet ve hadislerle başlarlar. Bazen âyetlerin başına "eûzü ve besmele" gelir. Mektupların önce selâm, duâ, hamdele ve salveyle başlayıp sonra âyet ve hadislere geçilene de vardır. Her ne kadar böyle bir tertip tespit etmişsek de, Türkçe mektuplarda olduğu gibi Arapça mektuplarda genel bir kompozisyon tertibi yoktur. Mektuba göre tertip farklılık arzeder.

Arapça mektupların muhteviyatında Türkçe mektuplarda olduğu gibi pâdişâha yazıldığını gösteren "saâdetlû, mürüvvetlû, izzetlû" tâbirlerine rastlayamıyoruz. Ancak çok az mektupta "dinini ve dünyânı muammer eylesin, hükmünü infaz ettirtsin, devletini ve saltanatını daimî kılsın." gibi duâ cümlelerine rastlıyoruz. Bu sebeple bu mektupların pâdişâha yazıldığını ancak Tezâkir nüshaları içerisine alınmış olmasından anlıyoruz.

Arapça mektupların ele aldığı konular içinde tarihi ve sosyal olaylar yoktur. Bu mektupların konuları daha çok âyetlerin tasavvufî tefsirleri ve hadislerin tasavvufî şerhleridir. Bazen sırf duadan ya da bir kaç âyet ve hadisten ibaret olan kısa Arapça mektuplara da rastlamak mümkündür. Arapça mektuplarda tarihi ve

---

¹¹⁵ a.g.e., 94a, 116b.

¹¹⁶ a.g.e., 94a.

sosyal olaylara yer verilmediği için hangi pâdişâha yazıldığını tespit etmek de zordur.

Arapça mektuplardaki âyet ve hadislerle onların yorumları, Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin bâtın ilminin yanında zahiri ilimlerdeki vukûfunu gösteriyor. O, kendi kabuğuna çekilmiş meczûb bir sufi değil, âlim bir sûfidir. Her âlim, sufi olmadığı gibi; her sufi de âlim olamaz. Hüdâyî ise bu iki özelliği birleştirmiştir. Kendisinde kesbî ilimle birlikte ilham nev'inden vehbî ilim de vardır. Arapça mektupları bunu gösterir. Bu açıdan Allah Teâlâ'nın gerek vahiy, gerek perde arkasından hitap, gerekse melek göndererek insanlarla konuşup, vahiy ve ilhamda bulunabileceğini bildirdiği Şûra Sûresi'nin 51. âyetini Tezâkir'e ser-levhâ yapması da gayet manidardır.¹¹⁷

Onun mektuplarını hem Türkçe hem Arapça olarak yazmasının sebebi, devrinin ilim anlayışına göre hareket etmesinden olabilir. Çünkü o zamanın ilim dili Arapça'dır. Devlet'in dili ise Osmanlıca'dır. Osmanlı pâdişâhları ve özellikle III. Murad, devrinin ilimlerine vâkıf oldukları ve Arapça'yı bildikleri için kendilerine Arapça mektup yazmak garip bir olay olarak karşılanmamıştır. Yazan meramını nasıl daha iyi anlatabiliyorsa o lisanı kullanmıştır. Genel teamül de budur.

NETİCE

Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin mektuplarını incelemekle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmış bulunuyoruz:

- Hüdâyî'nin mektupları üzerine yaptığımız bu çalışma, mektuplardan yararlanmak isteyenlere yardımcı

---

¹¹⁷ a. e.g, 1b.

olacak ve onların işlerini kolaylaştıracaktır. Onların zaman kaybını önleyecek ve mektuplardan azami derecede faydalanmalarını sağlayacaktır.

- Hüdâyî'nin mektupları tasavvuf araştırmacılarına bir kaynak olduğu gibi, devrinin tarihini aydınlatması açısından tarihçilere, âyet ve hadislere getirdiği yorumlarıyla tefsir ve hadis sahasındaki araştırmacılara, dil bakımından edebiyatçılara ve devrin toplumsal analizi açısından sosyologlara kaynak eser olabilecek özelliكتedir. Ayrıca mektuplar tefekkür ve siyâset tarihimize de katkı sağlayabilecek niteliktedir.

- Osmanlı Devletinde hemen her pâdişâh, yanında meşâyıhtan bir insan bulundurarak icraatlarında onların ma'nevîyyâtlarından istifâde etmeye gayret göstermiştir. Osman Gâzi'nin yanında Edebâlî, II. Murad'ın yanında Hacı Bayram Velî ve Fatih'in yanında Akşemseddin'in olduğu bilinmektedir. Hüdâyî de III. Murad'la başlayıp IV. Murad'a kadar süren altı pâdişâh döneminde aynı değere sahiptir.

- Osmanlı sultanlarının gerek enfüsî gerekse âfâkî müşkillerini çözmede ulemâ ve meşâyihın büyük fonksiyonu vardır. Hüdâyî de bu fonksiyonu icra edenlerden biridir. Hayat çizgisine rastlayan sekiz pâdişâhtan altısıyla çok yakın münâsebetler kurarak onlara manevî danışmanlık yapmıştır. Hüdâyî yeri geldiğinde pâdişâhlara mektuplar yazmış ve bir çok meselede yol gösterip adetâ emirler yağdırırcasına talimatlar vermiştir. Bu durum Hüdâyî'nin pâdişâhlar üzerinde ve devlet yönetimindeki nüfuzunu göstermektedir.

- Mektup, irşâd ve tebliğde bir vasıtaadır. İslâm tarihinde başından beri kullanıldığından geleneksel bir nitelik arzeder. Hüdâyî de bu geleneğe uyarak gerek

pâdişâhlara gerekse mürîd ve muhiblerine irşâd ve tebliğ'e yönelik mektuplar yazmıştır. Böylece bozulmaya yüz tutan toplum ve devlet hayatını canlandırmaya çalışmıştır. Günümüzde de mektup irşâd ve tebliğ'e vâsıtâ olma özelliğini korumaktadır. Ancak gelişen dünya şartlarına göre irşâd ve tebliğ'e kullanılacak yeni vasıtalara da müracaat etmek şarttır. Radyo, televizyon, video, telefon, internet ve gelişen ya da ileri de gelişecek olan iletişim araçlarını bu cümleden saymak mümkündür.

Kısaca mürşid-i kâmil olan Azîz Mahmûd Hüdâyî, madden insanların arasından ayrılmış olsa bile hizmetleri ve mânevîyatıyla ölümsüzleşmiştir. Böylece hayâtını bâkileştirip dünyadaki hizmetlerini âhiret yurduna taşımıştır. İnsanımızın maddî ve manevî hayatına devrinde rehberlik yaptığı gibi, günümüzde de eserleri ve himmetiyle hizmetlerinin devamından dolayı rehber olabilecek özelliğe sahiptir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Hibri, *Enisü'l-müsümirîn*, Süleymâniye-Reşid Ef. Ktp., 616.
- Aclünî İsmâil, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, 1351.
- Ateş Süleyman, *Cüneyd-i Bağdadî Hayatı Eserleri ve Mektupları*, İstanbul 1970.
- Aydınlı Osman, *Kaderî Anlayışın İlk Tezâhürleri*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, C. 16, Sayı: 2/2003.
- Ayverdi Sâmiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul 1993. (3 cilt)
- Basrî Hasan, *Risâle fi'l-kader*, Nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlü'l-i'tizâl ve tabakatü'l-Mu'tezile* içinde, 215-223, Tunus, 1393/1974.

- Buhârî Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1986.
- Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1333.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'levliyâ ve Tabakâtü'l-asfiyâ*, Beyrut, 1418/1997.
- Es'ad Erbilî, *Mektûbât*, İstanbul, Erkam Yayınları 1422/2002.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314.
- Gölpınarlı Abdalbaki, *İslâm Ansiklopedisi* (MEB), *Celvetiyye*, Ayrıca bk. *Kızılbaş maddeleri*, İstanbul 1945
- Gündoğdu Cengiz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Belgradlı Ali Efendi'ye Gönderdiği Mektup*, Tasavvuf, Sayı: III, s. 82-84, Ankara, 2000.
- Hamidullah Muhammed, *İslâm Paygamberi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991.
- Havva Said, *er-Rasûl* (trc. Harun Ünal), İstanbul 1987.
- Hibrî Abdurrahman, *Enisü'l-Müsümîrîn*, Süleymaniye - Reşid Ef. Ktp., 61b.
- Hüdâyî, *Dîvân*, Süleymaniye Esad Ef. Ktp., 2716.
- Hüdâyî, *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm., 269.
- Hüdâyî, *Miftâhu's-salât ve mirkâtü'n-necât* (trc. İlimi-Amel Seyr u Sülûk, H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1988.
- Hüdâyî, *Tezâkir-i Hüdâyî*, H. Selimağa Ktp., 251; Süleymaniye Ktp., Fatih Blm., 2572; Ayrıca çalışmamızda sunulan Özbek Tekkesi nüshası.
- Hüdâyî, *Vakiât*, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Blm., 249.
- İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- İslâm Ansiklopedisi, M.E.B.

- Müslim Ebû Hüseyin b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, Mısır 1954.
- Nursî Said, *Mektûbât*, İzmir, 1980.
- Öztuna Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986.
- Öztürk Yaşar Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halveti*, İstanbul 1982.
- İmâm-ı Rabbânî, *Mektubât*, trc.Abdülkadir Akçiçek, tarihsiz, İstanbul.
- Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet 1317.
- Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm*, İstanbul 1306.
- Taberî, *Târîhu't-Taberî*, Beyrut, tarihsiz.
- Tezeren Ziver, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, İstanbul 1987.
- Tosun Necdet, *İmâm-ı Rabbânî*, İstanbul, 2007.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarihi Kurumu, 1977.
- Vassaf Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz; İstanbul, 2006. (5 cilt)
- Yaltkaya Şerâfettin, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul 1924.
- Yılmaz Hasan Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982.